

puumautia ai, e te Tiriti o Waitangi, e teetehi tangata, kee, aa, e teetehi Ture kee raanei.

(c) Kia kauaa nga Kaawanatanga a muri nei e wareware, aa, e ngoikore ki te whakahau tikanga, aa, ki te awhina i nga whakaaro o te iwi Maori e noho pakari tonu ai te reo Maaori mo nga uri whai muri ake.

2. Kei te tuatoru o nga upoko —

“Ka tiakina e te Kuini o Ingarangi nga tangata Maori katoa on Nu Tirangi, ka tukua ki a ratou nga tikanga katoa, rite tahi ki ana mea, ki nga tangata o Ingarangi.”

Ki maatou, ki Nga Kaiwhakapuumai I Te Reo, —

(a) Kaaoreo anoo te iwi Maaori kia whai mana ki te whakahaere i **ngaa tikanga katoa rite tahi ki ana mea ki nga taangata o Ingarangi.**

(b) Kaaore anoo te reo Maaori kia whiwhi ruruhau e taurite ai te noho mana o teenei reo, peenei me to te reo Paakehaa i Aotearoa nei.

Kaati raa, kua tae mai ki te puutake o to maatou hiahia, araa, he whakatakoto atu ki o koutou aroaro ta maatou Tono aa Kaupapa, hei whiriwhiri ma koutou, araa, i o maatou pooreareatanga ki te kore e tika o nga Ture, me nga mahi whakahaere aa te Kaawanatanga me nga kaihautuu a te Kaawanatanga i roto i nga tuu aahua mahi e raarangi iho nei —

Te tuatahi: Te Whakamananga i te reo Maaori.

Te tuarua: Te Whakapaaoho Reo Irirangi, me Te Whakaata-Irirangi

Te tuatoru: Te Maatauranga

Te tuawhaa: Te Kootinga

TUATAHI: TE WHAKAMANANGA I TE REO MAORI

E kiia ana i roto i te Tiriti o Waitangi, ka mou tonu i te iwi Maori, te ranga-

Different perspectives

tiratanga o o raatou taonga katoa. Ki ta maatou titiro, ko te reo te tino taonga o nga taonga.

Maa teenei rawa ka kiia ai taatou he Maaori, aa, e kiia ai taatou he tangata, engari kaaore he mana o te reo Maaori i raro i nga ture o Aotearoa.

He oti anoo, kua whakaritea i roto i te “tekihana 772 o te Ture Take Maaori 1953”.

E kiia ana e teenei ‘Tekihana’, ko te reo Maaori, he reo no te iwi Maaori anake. Kaaore he take, he tikanga raanei i tua atu o teenei.

Naa teenei korenga mana i raro i te ture, i kore ai hoki he mana i roto i nga waahanga katoa o te Kaawanatanga, otiraa, i roto i nga mahi katoa e tuu honohono ai te iwi Maaori me te iwi Paakehaa i roto i Aotearoa.

E ai ki te Tiriti o Waitangi kei te tuarua o nga upoko, ka whakaaetia e te Kuini o Ingarangi “te tino rangatiratanga o o ratou whenua, o o ratou kaininga, me o ratou taonga katoa”. Na te korenga o te whakamananga i te reo ka ngaro te rangatiratanga o te reo Maaori i raro i nga Ture o Aotearoa. Ka ngaro i te iwi Maaori, i a maatou hoki Nga Kaiwhakapuumai I Te Reo, aa, i nga hapuu, me nga iwi, e noho ake nei i teenei rohe.

Waihoki ki te upoko tuatoru i whakaae te Kuini ka tukua mai e ia “ki a ratou nga tikanga katoa, rite tahi ki ana mea ki nga tangata o Ingarani”.

I raro i teenei upoko, kaaore i whakamanangia te reo Maaori kia taurite ki too te reo Paakehaa. Ki maatou he hara tino nui teenei.

I tua atu i teenei, i whakaae te Kuini o Ingarangi, maana nga taangata Maaori katoa e tiaki. Ki maatou ki Nga Kaiwhakapuumai, kaaore i tiakina tikangia e nga Kaawanatanga o mua, tae rawa mai te Kaawanatanga o teenei raa, inaa hoki kei te noho kore — mana tonu te reo.

TE TUARUA: TE WHAKAPAOHO REO IRIRANGI ME TE WHAKAATA-IRIRANGI

1. O Nga Ture

* Kore rawa he koorero, aa, he tikanga whakahaere raanei hei awhi i te reo Maaori, i roto i te Ture Whakapaaohotanga o 1976. Koinei ka takahia te tuarua me te tuatoru o nga upoko o te Tiriti o Waitangi. Kei konei hoki kua kore e whai waahi, aa, whaimana hoki te reo Maaori.

* Kore rawa he waahanga o taua Ture e awhi ana i te “tino rangatiratanga” o te taonga nei o te reo Maaori kia whakaurungia atu ki roto ki nga tikanga whakahaere o te Taraipumara Whakapaaohotanga (Broadcasting Tribunal) me Te Kaporeihana Whakapaaohotanga o Niu Tiireni. (Broadcasting Corporation).

2. O nga Mahi me nga Tikanga Whakahaere (policy) o te Kaawanatanga me aana Pononga.

Ki maatou, ki Nga Kaiwhakapuumai I Te Reo, kei te aata whakahaawe tonu a Te Reo irirangi o Niu Tiireni (Radio NZ), me Te Whakaata-irirangi o Niu Tiireni (Television NZ), me Te Kaporeihana Whakapaaohotanga o Niu Tiireni (Broadcasting Corporation NZ) i roto i a raatou whakahaerenga.

* He maramara noa iho te waahanga e kookirihia ana mo te reo Maaori. No konei kua takiwaa te rongo i te reo Maaori kia whakahuatia mai.

* No konei hoki kua takiwaa te rongo i te reo hei whakaoho, aa, hei awhina i te hunga e whakarongo ana, e maatakitaki ana, aa, e ako ana hoki i te reo Maaori.

* Ki ta maatou titiro kei te taami, aa, kei te whakaheke teenei i te mana, i te haa o te reo Maaori i te korenga e tika o nga tikanga whakahaere a te Kaawanatanga me Te Kaporeihana Whakapaaohotanga o Niu Tiireni.

Kaati, e kore e puta ngaawari te reo me nga tikanga Maaori, kia “rite tahi” ki te reo, me nga tikanga Paakehaa, e ai ki te upoko tuatoru o te Tiriti, Otiraa, e ai hoki ki te upoko tuarua kua whakamaaramatia ake nei.

TE TUATORU: TE MAATAURANGA (Education)

1. O nga Ture

Kore rawa he koorero, aa, he tikanga whakahaere raanei hei awhi i te reo Maaori, kia haere tahi ai nga reo e rua, i roto i Te Ture Maatauranga o 1964.

* No konei, kua kore e whai mana te reo Maaori ki roto ki nga kura o te motu, hei whaangai atu i te wairua Maaori ki roto ki nga mahi katoa e haangai ana ki runga ki te aahuatanga o te akoako tamariki, aa, taangata raanei.

* Kei te takahi kinotia te wairua o te koorero i whakahuatia i te upoko tuarua o te Tiriti o Waitangi inaa raa, ka whakaaengia e te Kuini ki te iwi Maaori te “tino rangatiratanga... o o ratou taonga katoa”. Engari kua riro maa te